

на XXI століття". Можна, звичайно, сперечатися з приводу юридичної обов'язковості такого звітування, сили цього обов'язку. Кодифікація взаємин між державами-членами ООН у такому документі, як Екологічна Конституція Землі, дозволила б упорядкувати права та обов'язки всіх членів міжнародної спільноти у сфері збереження природного довкілля і тим самим на майбутнє зняти підставу для подібних суперечок.

Звичайно, обговорення сучасної міжнародної ситуації у зв'язку з висуванням ідеї Екологічної Конституції Землі дозволяє досить чітко бачити також, труднощі та проблеми її реалізації. Основна трудність полягає в узгодженні прийнятного для всіх народів планети порядку при, якому за допомогою певних інструментів та важелів може підтримуватися, надійно забезпечуватися юридична обов'язковість цього документу. Конституція, як відомо, – основний закон про засади устрою, побудови певного суспільного утворення (традиційно – державного). Будь-який закон – це універсальна правова норма, обов'язкова для всіх. Так ось, суть справи полягає в тому, наскільки ця міжнародна, всесвітня, наддержавна Конституція буде обов'язковою і для тих, хто сьогодні відверто нехтує загальнолюдськими фундаментальними цінностями, самими засадами суспільства, принципами співжиття народів.

Відчутна останнім часом ескалація міжнародного, транскордонного тероризму дозволяє оцінити актуальність, навіть гостроту цієї проблеми. У цьому контексті неминуче виникають пропозиції про створення не тільки міжнародного екологічного суду (що не є дуже складним процесом), але й міжнародної екологічної поліції, відповідних сил швидкого реагування тощо. Але наскільки все це є політично прийнятним для народів, які дбають про реальний суверенітет своїх країн, для окремих соціальних сил, особливо екстремістського характеру?

Втім, розумної альтернативи міжнародному правовому регулюванню оптимізації умов життя людей на планеті немає, і саме в цьому історична сила ідеї Екологічної Конституції Землі. Той факт, що шлях до її реалізації є складним, не повинен бути підставою для відмови від самого руху у цьому напрямі. Як говорить відоме східне прислів'я, дорогу здолає той, хто йде.

Якщо ідея Екологічної Конституції Землі виявить свою соціально-практичну ефективність (а не тільки науково-теоретичну привабливість), не виключено, що у майбутньому вона може мати продовження та розширення у вигляді нової ідеї – Загальної Конституції Землі, вже з соціально-політичними, а не суто екологічними домінантами. Одним з основних завдань тут мало б бути визначення правової основи уникнення будь-яких збройних конфліктів на планеті. Про щось подібне свого часу мріяв великий німецький філософ І. Кант, коли у трактаті "Вічний мир" (1795 р.) писав: запобігти війнам буде здатен тільки міжнародний уряд, що стоятиме на чолі федерації вільних держав, об'єднаних угодою про заборону війни. Нині, враховуючи страшний характер зброї масового знищення, гуманістична ідея забезпечення вічного миру на земній кулі є, певна річ, безальтернативною для ноосферної стратегії сталого розвитку людства.

Отже, у філософсько-методологічному аспекті аналіз ідеї Екологічної Конституції Землі важливий ще й тим, що неминуче приводить до думок значно ширшого характеру, які стосуються концепції сталого розвитку загалом. І це цілком логічно: адже екологічні проблеми людства, успішне розв'язання яких безпосередньо покликана законодавчо регулювати ця Конституція, органічно включені до більш складного комплексу глобальних проблем сучасності, і саме з ним пов'язане формування та поступове поглиблення концепції сталого розвитку.

УДК 341.24-349.6

Проф. С. І. Кукурудза¹, канд. географ. наук;
ст. наук. співроб. Ф.Є. Кіп'яч¹, канд. географ. наук;
ст. наук. співроб. Я.О. Чопик²

ОБ'ЄКТИВНІ ПЕРЕДУМОВИ НА ШЛЯХУ ДО ПРИЙНЯТТЯ ЕКОЛОГІЧНОЇ КОНСТИТУЦІЇ ЗЕМЛІ

Аналізуються об'єктивні передумови на шляху до прийняття Екологічної Конституції Землі. Такими передумовами є розробка і прийняття країнами світового співтовариства трьох систем: екологічних стандартів; екологічної експертизи; екологічної статистики.

Prof. S.I. Kukurudza, F.Ye. Kiptach; Ya.O. Chopyk

Objective preconditions on the way to the adoption of Environmental Constitution of the Earth

Objective preconditions on the way to the adoption of Environmental Constitution of the Earth. The preconditions are development and adoption by the world community of three systems: 1) Environmental standards; 2) Environmental impact assessment; 3) Environmental statistics.

З часу виникнення ідеї про доцільність розробки Екологічної Конституції Землі (ЕКЗ), за допомогою якої можна було б законодавчо регулювати стосунки між суб'єктами світового співтовариства в галузі охорони природного довкілля, минуло десять років [5]. Через п'ять років з часу публічного проголошення ідеї відбулося її офіційне представлення у виступі Президента України Л. Кучми на XIX спеціальній сесії Генеральної Асамблеї ООН, яка відбулася у червні 1997 року, а ще через три роки (грудень 2000 року) в його "Зверненні" з нагоди закриття Чорнобильської АЕС світ почув про доцільність створення таких міжнародних структур як Міжнародний Екологічний Суд (МЕС) і Міжнародний Екологічний Банк (МЕБ), за допомогою яких можна було б вирішувати міждержавні та міжрегіональні екологічні проблеми. Звичайно, що серед таких міжнародних структур мала б бути також Міжнародна Екологічна Інспекція (МЕІ), яка взяла б на себе контроль за екологічною ситуацією на суходолі і у Світовому океані. Зрозуміло, що від прого-

¹ Львівський національний університет ім. Івана Франка

² Міжнародний інститут-асоціація регіональних екологічних проблем

лошення до реалізації значно простіших як за змістом, так і за масштабами ідей, минають роки й десятиліття. Тому сподіватися на швидку реалізацію цієї архіскладної ідеї глобального масштабу немає підстав. Тим не менше, ідея вартує того, щоб бути всебічно опрацьованою і в решті-решт – прийнятою світовим співтовариством. Стосовно таких ідей дуже влучно висловився В. Вернадський (1921): "Наука шукає шляхи завжди одним способом. Вона розкладає складніше на простіше, потім, залишаючи осторонь складні завдання, розв'язує простіші й тільки тоді повертається до первісного завдання. Іноді, проходять віки, перш ніж вона повертається до первісного завдання. Проте це завдання не губиться ... кожен дослідник, вирішуючи часткові питання ... осмислює головне завдання. Воно нерідко десятиліттями і сторіччями лежить в основі наукової роботи, становить "свята святих", тобто прагнення й пошук, що примушує людину нести важку та часто-густо смертельну працю наукової творчості" [4, ст. 137].

У наш "надстрімкий" час вирішення таких суперважливих проблем, як збереження довкілля від деградації, не можна залишати поза увагою вчених, політиків і владних структур. Екологічна Конституція Землі, у разі її прийняття, дає змогу регулювати антропогенний вплив на ландшафтно-екологічні структури. В іншому випадку людство очікує надто похмура перспектива, про яку Дж. Баттон висловився афоризмом: "Одно з двох: або люди зроблять так, що у повітрі стане менше диму, або дим зробить так, що на Землі стане менше людей". Його вислів можна поширити не тільки на повітря, а й на інші компоненти та біосферу загалом: "Людству необхідно якомога швидше вирішувати дилему: або воно зробить так, що в біосфері буде менше забруднюючих речовин, або біосфера еволюціонуватиме таким чином, що в ній стане менше людей".

У монографії Ю. Туниці [5], присвяченій ЕКЗ, неодноразово акцентується увага на суб'єктивних чинниках, які перешкоджають активізації роботи над цим міжнародним правовим актом. Водночас варто підкреслити, що існує чимало об'єктивних проблем, які потрібно розв'язати на шляху до прийняття ЕКЗ. З нашого погляду, погляду геоекологів, видається, що найважчою і найскладнішою передумовою на шляху до ЕКЗ є обґрунтування й узгодження міжнародної системи об'єктивних показників, норм і стандартів, за допомогою яких можна було б достатньо точно визначити екологічний стан будь-якої ландшафтної системи (ЛС). Без розробки такої уніфікованої, узгодженої, унікальної (в розумінні єдиної) системи стандартів та методики їх визначення про "життєздатність" ЕКЗ не може бути мови. Це істина, яка не потребує доведення. Адже відомо, що національні Конституції будь-якої країни хоч і визнаються законом прямої дії, але без цивільного, кримінального, земельного, водного та інших кодексів, практично не можуть виконувати функції найвищого правничого документа країни.

Найважливішими кроками на шляху до розробки і прийняття ЕКЗ є обґрунтування трьох фундаментальних документів: міжнародних екологічних стандартів; уніфікованої методики оцінки впливу на природне довкілля (в офіційних документах – навколишнє середовище); загальноновизнаної системи

природоохоронної статистики. Ці три документи є об'єктивною передумовою прийняття Екологічної Конституції Землі.

На якій стадії розробки цих документів знаходиться сьогодні міжнародне співтовариство? Цікаво, що наукові пошуки в цьому плані велися паралельно і відносно автономно як у країнах колишнього соцтабору, так і в розвинутих країнах західних демократій. З одного боку – це добре, бо є змога порівняти і надати перевагу кращому підходу, рішенню, методу, а з іншого – погано, бо ускладнює можливість співставлення результатів, отриманих протягом тривалого часу спостережень (рядів спостереження).

Стосовно *екологічних стандартів*, то фахівці поділяють їх на три види:

- стандарти якості природного довкілля (встановлюють гранично допустимі рівні забруднюючих речовин у компонентах ландшафтних систем: ґрунтах, воді, повітрі, біоті);
- стандарти на викиди та скиди (визначають максимальну концентрацію забруднюючих речовин у продуктах викидів і скидів підприємств та агрегатів);
- стандарти на функціонування (експлуатацію) нових технологій або підприємств, які завжди ґрунтуються на найкращих досягненнях галузі виробництва і мають особливий статус.

Усі три види стандартів взаємопов'язані. Підприємство, яке прагне отримати дозвіл на викиди (скиди), мусить показати, що воно не збільшить концентрації забруднюючих речовин у повітрі і водах понад рівень, передбачений стандартом якості природного довкілля. Проте, необхідно враховувати, що надто високі стандарти можуть стати неефективними, так як існує обмежена система моніторингу за багатьма забруднюючими речовинами. Тому доцільно мати таку систему стандартів якості всіх природних компонентів, яка відповідала б сучасному рівню моніторингу довкілля, його аналітичній базі.

Варто підкреслити, що перехід на екологічні стандарти, запропоновані Європейським Союзом, є довготривалим процесом навіть для країн-членів цієї організації. Вони остаточно будуть запроваджені тільки у 2010 році, тобто перехідний період триватиме орієнтовно 15 років і більше. А якщо аналізувати увесь період адаптації західноєвропейських країн до стандартів на викиди в ЄС, то він триватиме декілька десятиліть. Навіть тепер багато виробництв цих країн нашоухуються на складності з дотриманням чинних стандартів. Стосовно нових країн-членів ЄС, то для них встановлено триваліший термін для адаптації їхньої промисловості до чинних стандартів. Але навіть в цьому випадку, очевидно, треба буде понизити поріг вимог і стандартів, зокрема тих, що стосуються якості поверхневих вод.

Другим важливим кроком на шляху до прийняття ЕКЗ є узгодженість, навіть ідентичність, методики *оцінки впливу на природне довкілля* (ОВПД). За твердженням Дж. Бонайна [3], ОВПД виникла у США і поширилася в інших країнах. У 1969 році Конгрес США прийняв Закон про політику стосовно охорони природного довкілля (NEPA). Це стало підставою для впровадження природоохоронних імперативів у процес прийняття урядових рішень. Однією із складових частин цього законодавства є положення, що передбачають необхідність оцінювати вплив урядових рішень на природне довкілля у процесі їх ухвали. Так виникла ідея доцільності оцінки впливу на природне довкілля.

ОВПД може бути процесом, документом або і першим, і другим водночас. Як процес, ОВПД охоплює науковий аналіз, обговорення посадовими особами можливого впливу, а також коментарі громадськості стосовно впливу і наслідків запропонованого рішення. ОВПД як документ, повинна відповідати низці вимог. Дж. Бонайн наводить дев'ять вимог [3, ст. 154-155]. Звертаємо увагу на такі з них (зі скороченнями):

- в ОВПД повинні бути обговорені важливі *прямі* наслідки впливу на природне довкілля запропонованого рішення чи проекту, такі як, наприклад, завдана шкода геосистемі будівництвом нової дороги;
- в ОВПД повинні обговорюватися *непрямі* наслідки впливу на природне довкілля, наприклад такі, що спричинюватимуться економічним розвитком, будівництвом тощо;
- в ОВПД повинен обговорюватися *можливий* чи *потенційний* вплив, а не тільки той, що вважається *ймовірним*.

В Україні оцінка впливу на природне довкілля визначається внаслідок державної та громадської екологічних експертиз, сутність яких викладено в трьох законах: Законі про охорону навколишнього природного середовища (1991), Законі про забезпечення санітарного та епідемічного благополуччя населення (1994) і Законі про екологічну експертизу (1995) із змінами і доповненнями до нього, внесеними 6 квітня 2000 року.

У кожному із згаданих законів передбачено екологічну експертизу, яка має багато спільного з оцінкою впливу на природне довкілля. За правом на проведення експертизи її поділяють на два типи: державну і громадську. Державну експертизу готує група експертів, громадську – неурядові організації або група громадських експертів. Водночас, законодавство передбачає, що державна експертиза повинна включати участь громадськості. Але громадськість має право на незалежну, окрему громадську експертизу. Результати останньої мають рекомендаційний характер, тобто вони можуть прийматися або відхилятися органом, який проводить державну експертизу. У Законі України про екологічну експертизу (зі змінами і доповненнями, внесеними 6 квітня 2000 року) у статті 11 йдеться про те, що "Підготовка висновків екологічної експертизи і прийняття рішень щодо подальшої реалізації (використання, застосування, експлуатація тощо) об'єкта екологічної експертизи здійснюється з урахуванням громадської думки".

У контексті розгляду питання оцінки впливу на "природне довкілля" (ОВПД) чи на "навколишнє середовище" (ОВНС), необхідно зауважити, що в обох випадках вживання цих дефініцій в офіційних документах не є правильним. Адже географами достеменно доведено, що геопростір має горизонтальну і вертикальну диференціацію на генетично однорідні територіальні структури різного масштабу і складності: від фації → урочища → місцевості → ландшафту аж до геосфери планети Земля. Такі структури отримали назву: природні територіальні комплекси (ПТК), ландшафтні системи (ЛС), геосистеми, геореали тощо. Використання одного з них в офіційних документах надало б останнім більшої конкретності.

І третій крок стосується *формування статистики природного довкілля* без якої неможливо визначити екологічний стан будь-якого ландшафту чи

його структурних частин – місцевостей, урочищ, фацій. Адже, будь-яке планування і проектування переважно ґрунтується на досягнутому, яке повинно фіксуватися статистикою. Міжнародна статистична система природного довкілля мала б формуватися за єдиними методологічними підходами паралельно у всіх країнах планети. Методологічні труднощі та різні погляди на побудову економічних моделей розвитку суспільства стали першою, і чи не основною, перешкодою її творення. У результаті не в усіх країнах сформована статистика природного довкілля, або вона знаходиться у початковій стадії (збір даних). Статистична система природного довкілля обов'язково має складати структурний підрозділ єдиної державної статистичної системи.

Значної уваги цій проблемі надавали такі поважні структури як Статистична комісія ООН, Рада Європейського Економічного співтовариства, Сектор статистики колишньої Ради Економічної Взаємодопомоги (РЕВ). Важливим етапом формування статистики на міжнародному рівні стало перше засідання робочої групи Європейської наради статистиків (березень 1973 року, Женева), на якому було розглянуто ряд питань, зокрема основні: визначення цілей міжнародних розробок в області статистики; дослідження і політика охорони середовища; характер і вид збору статистичних даних; зв'язок статистики середовища з іншими статистичними системами [1, ст. 81]. Це дало б змогу широко використовувати дані статистичного обліку галузевих статистик (сільського, лісового, водного, транспортного, комунального господарств тощо). Нарада засвідчила, що організаційні розробки у більшості країн-членів Європейської Економічної Комісії ООН знаходяться на першій стадії (збір даних) або взагалі не почалися.

У 1975 році в Будапешті відбулася нарада з нового проекту статистичної системи показників природного довкілля. Відповідно до цієї системи показники згруповані за вісьмома основними розділами [1, ст. 84]: загальні показники; показники, що характеризують: поверхню землі і наземну біосферу, водне середовище, відходи, стан повітряного середовища, шум, житлові і комунально-побутові умови життя населення, капіталовкладення у заходи захисту навколишнього середовища. Загалом система статистичних показників цього проекту базувалася на даних традиційних національних статистик і статистичного обліку.

У зв'язку з тим, що в окремих країнах даних статистичного обліку про природне довкілля недостатньо, а в галузевих статистиках мало даних, що характеризують довкілля і нанесену йому шкоду, було удосконалено методику і збір показників за такими напрямками [1, ст. 91]: розвиток промислових агломерацій; характеристика використання земель; біологічні засоби захисту рослин і вивчення їх використання та поширення; вивчення впливу технологій як чинника забруднення (класифікація забруднюючих речовин, розвиток і впровадження безвідходних технологій); вивчення наявності і використання очисних систем; розширення досліджень в області раціонального використання водосховищ; посилення зв'язку статистики балансів матеріалів, використання у промисловості сировини і матеріалів з проблемою відходів і забруднення; вивчення благоустрою і розвитку міських поселень, їх інфраструк-

тури і транспорту з точки зору умов життя населення великих міст; вивчення витрат на попередження деградації довкілля і його забруднення; розвиток методології і розробка статистичних показників контролю за забрудненням довкілля, а також медичних заходів його зменшення або знешкодження; розробка змісту, групування і повноти показників природоохоронних капіталовкладень з метою узгодження існуючих сьогодні методологічних розбіжностей національних статистик. Ці системи показників є незавершеними, але вони є першими кроками на шляху створення єдиної міжнародної статистики природного довкілля. Розширенню та удосконаленню показників міжнародної статистики і статистичного обліку сприяла б орієнтація національних галузевих статистик на проблеми довкілля людини.

Зрозуміло, що розробка міжнародної екологічної статистики можлива тільки на базі екологічного моніторингу – збору даних і аналізу інформації про сучасний екологічний стан компонентів природного довкілля (ландшафтів), його зміни і прогнозу на майбутнє. Це дасть змогу встановити причинно-наслідкові зв'язки між природним довкіллям і діяльністю людини та визначити вартість і ефективність заходів щодо збереження або покращення його якості. Експерти ООН [2, ст. 47] вважають, що до екологічної статистики довкілля необхідно віднести і деякі соціально-економічні показники, які характеризували б стан блоку антропогенних систем (комунікацій, забудованих територій тощо). Отже, міжнародна статистична система показників довкілля повинна базуватися на двох підсистемах *мікро- і макропоказників*. До числа перших відносимо одиничні показники екологічного стану довкілля, які складаються з двох блоків: блоку природних систем та їх компонентів і блоку антропогенних систем. Макропоказники – це інтегральні показники, що будуть характеризувати екологічний стан довкілля загалом. Це дасть змогу дослідити не тільки причинно-наслідкові зв'язки між діяльністю людини і покращенням або погіршенням екологічного стану довкілля, але й визначитися з обсягом природоохоронних капіталовкладень.

Американські дослідники Д. Кей і Ю. Скольніков, аналізуючи тенденції розвитку міжнародних організацій з охорони довкілля понад 30 років тому підкреслювали, що можна було б "говорити про можливості створення в інтересах міжнародного співтовариства відповідного механізму, здатного забезпечити виконання всіх завдань, пов'язаних з охороною природного довкілля. Проте, якщо ми дійсно ставимо перед собою мету ефективного вирішення у довготерміновому плані критичних проблем взаємостосунків людини і природи, подібні надії не можна визнати обґрунтованими" [2, ст. 205].

Водночас, серед західних дослідників були й такі, що мали протилежну думку. Так, пропозиція професора Принстонського університету Дж. Кеннана про створення Міжнародного агентства з охорони природного довкілля набула широкого розголосу. Він пропонував створити "... єдину організаційну структуру, яка б, не дублюючи роботу існуючих організацій, могла б стежити за їхньою діяльністю у плані виконання вимог до довкілля людини" [2, ст. 206]. Така організація, в міру зростання її авторитету та реальної можливості контролю за діяльністю урядів, на думку того ж автора "могла б пос-

тупово взяти на себе повноваження щодо проведення відповідних міжнародних заходів і ... перейти від дорадчої функції до функції єдиного Міжнародного екологічного управління" [2, ст. 206].

Як бачимо, ідея ЕКЗ є продовженням пошуку міжнародного впливу на стан природного довкілля з метою його збереження від забруднення та деградації. Так само ідея про введення екологічних стандартів має тривалу історію. Відомо, що американський соціолог П. Вольф на підставі опитування співробітників міжнародних організацій отримав дані про те, що "80 % опитаних працівників Всесвітньої організації охорони здоров'я (ВООЗ) висловилися за введення *глобальних стандартів якості природного довкілля, обов'язкових для всіх держав (курсив наш – С. К., Ф. К.)*" [2, ст. 211].

Які ж узагальнюючі висновки маємо зробити зі всього того, про що йшлося вище? По-перше, ідея ЕКЗ має право на життя. Водночас, необхідно пам'ятати про існування багатьох об'єктивних і суб'єктивних чинників, які гальмуватимуть "переведення її у практичну площину". По-друге, можна й потрібно паралельно опрацьовувати статті ЕКЗ і узгоджувати національні й регіональні стандарти якості природного довкілля з тим, щоб на відповідному етапі їх звести до глобального рівня і вийти на прийняття Екологічної Конституції Землі. По-третє, об'єктивний погляд на цю проблему дає підставу твердити, що прийняттю ЕКЗ мусить передувати прийняття міжнародних: а) системи екологічних стандартів; б) методики оцінки якості природного довкілля або системи екологічної експертизи і в) системи природоохоронної статистики. Образно кажучи, ці три коні мають вивезти важкого воза Екологічної Конституції Землі на глобальну дорогу.

Література

1. Барта Б. Национальные и международные аспекты формирования статистики охраны природной среды// Рациональное использование природных ресурсов и охрана окружающей среды. (Опыт социалистических стран). – М.: Прогресс, 1978, вып. 2. – С. 77-105.
2. Васильев В.С., Писарев В.Д., Хозин Г.С. Экология и международные отношения. Проблемы окружающей среды в мировой политике и экономике. – М.: Междунар. отношения, 1978. – 240 с.
3. Кравченко С.М., Андрусевич А.О., Бонайн Дж. Актуальні проблеми міжнародного права навколишнього середовища. – Львів: Вид-чий центр ЛНУ ім. І. Франка, 2002. – 336 с.
4. Мороз С.А. Історія біосфери Землі: У 2-х кн. Кн. 1: Теоретико-методологічні засади пізнання: Навч. посібник. – К.: Заповіт, 1996. – 440 с.
5. Туніця Ю.Ю. Екологічна Конституція Землі. Ідея. Концепція. Проблеми. – Львів: Вид-чий центр ЛНУ ім. І. Франка, 2002. – 298 с.

УДК 332.356:502.23

Доц. І.П. Соловій, канд. с.-г. наук – УкрДЛТУ

РОЛЬ ГРОМАДСЬКОСТІ У ФОРМУЛЮВАННІ КОНЦЕПЦІЇ ЕКОЛОГІЧНОЇ КОНСТИТУЦІЇ ЗЕМЛІ

Розглянуто еволюцію екологічної етики та екологічної свідомості, їх значення для формування екологічного права, зокрема міжнародного. Наведено приклади діяльності громадських організацій, які пов'язані з ідеєю Екологічної Конституції.